

напр. в своята схема като писател по неволя. С други думи — ускореното развитие, според схемата, създава тези писатели по неволя. И това трябва да изглежда най-характерно за Бозвели. Но това може да се каже и за Лутер, и за Хутен. То може да се каже за Чернишевски, за Захари Стоянов, Алеко Константинов, А. Страшимиров. Подобно явление може да се намери на всеки етап от литературното развитие, включително и там, където то не се ускорява. Мисълта ми е, че дори в схемата на Гачев делото на Бозвели можеше да привлече вниманието ни с други, далеч по-характерни именно за ускореното развитие особености. Става дума за характерните черти на нашия фанатизъм, за силата и слабостите на библейската традиция у нас, за подражанието на чуждите образци и най-вече гръц-

ките, за особеностите на българското религиозно съзнание. В такъв случай виждаме, че отклоняване от проблема се оказва не навлизането в националните особености и индивидуалното своеобразие, а пренебрегването на тези моменти.

Тези най-общи бележки към книгата на Георги Гачев ни най-малко не противоречат на високото значение и оценка, която ѝ отдавам. В известен смисъл критиката е насочена главно към нас, тъй като всъщност става дума за предварителната работа, която българското литературоведение и философия е трябвало да извършат, за да се проправи по-добър път за подобни мащабни теоретически схеми върху нашия литературен развой.

Тончо Жечев

БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ КНИГАТА НА Г. Д. ГАЧЕВ «УСКОРЕННОЕ РАЗВИТИЕ ЛИТЕРАТУРЫ»

Извънредно интересният труд на Г. Д. Гачев „Ускоренное развитие литературы“¹ ни дава възможност да го погледнем и оценим и в по-широк план, несвързан пряко с проблематиката на българската възрожденска литература.

Основната авторова концепция за ускореното развитие поставя съвременни въпроси, които имат перспектива да стават все по-съвременни. Всяко ново поколение и всеки отделен, появил се на този свят индивид, трябва да премине ускорено развитие, за да може да възприеме в сbita, съкратена форма опита на човечеството, добит в неговото вековно развитие². Ето защо концепцията на автора е много актуална, плодотворна и от голямо значение и за тези, които работят върху творчеството на отделни писатели. За личната ми работа напр. върху М. Чайковски-Садък паша книгата на Гачев с поставените и решавани в нея проблеми е извънредно полезна. Защото и аз се сблъскам с ярък случай на ускорено развитие. Идейното оформление на полската емиграция във Франция през XIX век поставя този въпрос с цялата му острота. Полските емигранти пристигат в Париж — най-издигнатия тогава културен център на Европа, от една фео-

дална страна, някои дори, като Чайковски, от далечна Украйна, където и в бити и в светоусещането на хората има още твърде много от фолклорно-епическия стадий на човешкото развитие. И те трябва да настигнат в ускорени темпове нивото на най-напредналата човешка мисъл в областта на политиката, социологията и литературата, като всеки изхожда при възприемането на новото от своеобразния си личен опит и лични знания и разбирания за света, донесени от родината му.

Особено ценен е онзи момент в концепцията на Г. Д. Гачев, в който изрично се изтъква, че при ускореното развитие на закъснелите народи не се повтаря механически схемата на развитието на напредналите, водещите народи, а всеки народ изработва нови форми на живота и съзнанието, в които се обединяват положителните ценности на предишното им битие, с ценностите, създадени вече от човечеството. Следователно всеки народ реализира в себе си някакво уникално, неповторимо, незаменяемо съединение на общите фази на духовното развитие. Склонна съм да виждам в тази формулировка развито рационалното зърно от философските концепции на Хердер, залегнало в основата на славянофилските течения през XIX в., същията на което се изразява в убеждението, че идва епоха на подем на закъснелите в развитието си славянски народи, които не само ще настигнат напредналите нации, но и ще кажат нова дума. И едва ли бихме могли да намерим

¹ Г. Д. Гачев „Ускоренное развитие литературы“, Москва, 1964 г.

² С тази необходимост може да се обясни голямото успех на филма, който може в сbita форма да предаде в общи линии съдържанието на цял голям роман.

по-ярко доказателство за правотата на това предвиждане от ускореното развитие на руската литература през XIX век, достигнала най-високи върхове в творчеството на Толстой, Достоевски, Гогол и Чехов — явления своеобразни, неповторими, приети като истинско откровение от Западна Европа, откровение, което не престава да я възбужда и до днес.

На този момент в концепцията на Гачев искам да наблегна особено много, защото в нашите страни, по една или друга причина закъснели в своето развитие, често се срещаме с известно чувство на малоценност. Може би, ако разберем добре същността на ускореното развитие, ще престанем да се чувстваме в сравнение със западноевропейските народи само като „бедни роднини“.

Една напълно явна и също тъй плодотворна постановка е и тази за избистрянето, изчистването на закономерното при ускореното развитие, при което се осъществява само това, без което нито един народ в съвременните условия не би могъл да съществува. И наистина, ако една Франция може да си позволи разточителството и лукса да довежда всяка от литературните епохи не само до пълен разцвет, но и до разнообразните изяви, разклонения, вариации, та дори и до епигонство, то България е принудена да взема от тях само хляба и солта, т. е. само най-същественото.

Като изхожда от общата схема на развитието на напредналите западноевропейски страни, авторът проследява задълбочено и в повечето случаи успешно извършва на последователните етапи на културния и литературния развой в ускореното развитие на българската възрожденска литература от първата половина на XIX век. Придържането към тази обща схема е опорната точка на автора, неговата, така да се каже, сила. Но както става обикновено, там, където се корени най-голямата сила, се крие и най-голямата слабост. Защото животът е по-богат от всякакви схеми и както тесто, на което сме сложили повечко мая, изкипява, прелива, излиза от всякакви форми и авторът понякога е принуден да го натиква обратно в своята форма, да го нагажда към схемата и по този начин да го ограничава.

И така в едни от най-хубавите страници на този труд, посветени на „Историята“ на Паисий, в които тя с право се окачествява като свещена книга, като национално евангелие на българите, срещаме и твърдението, че „Историята“ е в основата си плод на фолклорно още светосъзерцание, на универсалната форма на общественото съзнание и затова има синкретичен характер, т. е. в нея се преплитат по своеобразен начин исторически, философски, правни, етични и др. възгледи, неотделени още, не специализирани в отделните клонове на човешкото знание. Но, ако „Историята“ на Паисий е наистина

в основата си плод на фолклорното светосъзерцание и ако на това се дължи нейния синкретизъм, то как да си обясним появата на „Книги на полския народ и полското пилигримство“ на Мицкевич в полската литература през XIX век? „Книгите“ са също една творба със синкретичен характер. В тази „света книга“, в това „евангелие“ на полската емиграция се преплитат по своеобразен начин и философски и етични, и религиозни и исторически възгледи, макар че по това време в Полша е вече завършен процесът на отделянето на философията, историята, правото и т. н. като самостоятелни идеологически форми, нещо повече — те дори имат вече и своите изтъкнати представители в лицето на големия историк Йоахим Лелевел, философа Бронислав Трендовски и други.

„Книгите“ следователно не се появяват в условията на неразчленеността на духовната култура.

И ако синкретизма на „Историята“ на Паисий можем да обясняваме с наивно-поетическия, художествен светоглед на автора ѝ, с ограничеността на неговите знания и литературната му култура, то как да обясним своеобразния синкретизъм на цитираното произведение на Мицкевич, професор по славянски литератури в Колеж де Франс и по-късно преподавател по антични литератури в Швейцария?

Не трябва ли както в „Историята“ на Паисий, така и в „Книги на полския народ и полското пилигримство“ да виждаме преди всичко закономерна проява на онези процеси, които се извършват в съзнанието на поробените народи, готвещи се да се надигнат на борба за националното си освобождение (независимо от огромната разлика в степента на националното самосъзнаване в двете творби)?

Струва ми се, че онова, което сродява „Историята“ с „Книгите“, и което е тяхната най-дълбока същина, определяща и синкретичния им характер, е тяхното предназначение да бъдат пътеводни звезди в бъдещата борба на двата народа за тяхното национално освобождение. Паисий запалва тази звезда, като се води до голяма степен от гениалната си интуиция, без да притежава пълното съзнание за значението, което ще има неговата „История“ за бъдещето развитие на народа му. Мицкевич върши същото, но с пълното съзнание за отговорността, която носи пред народа си неговият пръв поет-пророк и духовен водач. Има нещо сходно в историческите моменти от живота на двата народа при появата на двете творби, независимо от всичките огромни различия. Българският народ се намира в самото начало на пътя към пробуждането на националното си съзнание и за да поеме този път, той се нуждае от пътепоказател, какъвто се явява Паисиевата „История“.

Полската емиграция във Франция, след поражението на ноемврийското въстание от 1830/31 г. чувствуваша, че трябва да бъдат намерени нови пътища на борба за освобождаването на народа, които да предпазят от нови поражения и да осигурят победата. Ролята на пътепоказател, сочещ новия, съзрян от Мицкевич път, играят неговите „Кинти“.

Друга проява на известно насилие, упражнено от Г. Д. Гачев върху литературните факти в полза на възприетата от него обща схема, виждам в опита на автора да тълкува „Житие и стадания на грешния Софроний“ като „плутовски роман“. Според Гачев човекът в „Житието“ се явява вече като ценност сама по себе си, независимо от свързаното му с каквото и да било абстрактна идея; този нов човек, освободил се от оковите на средновековната християнска идейност, проявява земен, безидеен практицизъм и в постъпките си се води просто от инстинкта за самосъхранение. До тези изводи авторът стига въз основа на неправилното, по мое мнение, тълкуване на един от най-важните (ако не най-важен) пасаж в Житието, описващ онзи критичен момент в живота на Софроний, когато турският ага иска да го принуди, заплашвайки с убийство, да се откаже от християнската вяра и да приеме исляма. Според Гачев Софроний се държи по време на това изпитание не като герой, не като мъченик, а като обикновен човек, който най-много държи за това да спаси грешния си живот. А според мене при един по-внимателен анализ на този пасаж трябва да стигнем до други заключения.

Агата се прицелва в Софроний и недвусмислено го заплашва:

— Невернико, скоро премини в нашата вяра, защото ей сега ще заминеш от този свят!

Ако на мястото на Софроний беше изправен някой католик-фанатик, той може би щеше в този момент да държи прочувствено слово за прослава на християнството или по някой друг начин да изрази готовността си да умре за вярата си и навярно разяреният още повече турчин щеше да дръпне спусъка на оръжието. И такава сцена навярно би задоволрила обичайните ни представи за героизма на мъченика-християнин, умиращ за вярата си. Но Софроний е българин. На него фанатизмът е нещо съвършено чуждо. Българите цели векове са живеели с турците на една земя, често в най-близко съседство. Софроний и в турчина вижда човек. И в този критичен момент, когато животът му виси на косъм и е напълно в ръцете на агата, той се опитва да събуди човешкото, разумното начало у своя мъчител.

— Вярa с пушка бива ли? — запитва той и в този въпрос прозвучава мъдростта на българския народ, придобита в петвеков-

ните му страдания. И веднага добавя още един аргумент, вече, така да се каже, не от философско, а от социално естество: „Ама щял си да убиеш един поп — от света похвала ли искаш да получиш?“ И нито дума повече Софроний не изрича. Нито с един жест, нито с най-малък знак не дава на агата да разбере, че е готов да се потурчи, макар че последният „дълго време“ държи пушката срещу него и мисли. А Софроний чака неподвижен, макар че всеки миг куршумът от насоченото срещу него оръжие може да го пронизе, но от вярата си не се отказва. Не е ли това героизъм? Аз смятам, че е. Наистина героизъм от друг тип, много по-малко ефектен, по-малко театрален, по-скромен и по-прост от георизма на първите християни, които с песен на уста приемали смъртта за вярата си и я считали дори за най-голямото щастие, до което може да се издигне един човек. Софроний е с цялото си същество привързан към живота и е готов да го защитава с всевъзможни средства и с много компромиси със собствената си съвест. Когато агата след дълго мъчтане отстъпва от първото си условие (потурчането) и обещава да пощади Софроний, ако той разтури брака на християнската девойка, Софроний се съгласява тутакси. Но има компромиси и компромиси! В иерархията на допустимите отстъпки, които Софроний може да направи, се стига до определена граница. И за него съществува компромис (отказ от вярата), който той не ще направи, дори ако трябва да плати с най-ценното, което има — живота си.

Следователно неуместно е, според мен, да се говори за безидеиност на Софроний, за липса на духовен живот у него, за формална религиозност и от тези констатации да се изгражда основа за паралели между „Житието“ и „плутовския роман“. Не може да се говори и за отсъствие на нравствен идеал в „Житието“ и да се окачествява тълкуването, което дава Софроний на сполетелите го нещастия като наказание за неговите грехове — само като логическо обяснение на телесните страдания. Ярък израз на дълбоката си вяра, напълно свързана с християнския в основата си светоглед, че страданието е изкупление за извършеното зло, Софроний дава в самото заглавие на съчинението си „Житие и страдания на грешния Софроний“.

Също така само с известен формализъм в придържането към общата схема можем да си обясним становището на Гачев, че в Турция се е утвърдил абсолютен режим, придобил дори и черти на просветен абсолютизъм. Тук неволно ни идва на ум остроумното определение на Найденов Геров за източния владетел, което впрочем превежда и самият автор на книгата. Пред този владетел поданиците падат на колена и не смеят да вдигнат очи, за да го погледнат, но са-

мният той е роб на обстоятелствата, изнемогаващ под юздата на чуждата воля. И наистина за абсолютизъм на турските султани в края на XVIII и XIX в не може да става дума. Всеки местен паша е по-неограничен владетел в своя пашалък от султана, който не смее да вземе никакво по-значително решение както по външната, така и по вътрешната политика на турската империя, без да се допита до мнението на руския, английския и френския дипломатически представители в Цариград. А черти на просветен абсолютизъм бихме могли да търсим само в наложените на Турция от западните правителства и никога нереализирани, макар и оповестени реформи, които си остават само в кръга на илюзиите и ефектът им в книжнината и бита на българския народ си остава също така само илюзорен. Мъчно бих се съгласила и с твърдението на автора, че появата на имената на Александър, Платон, Аристотел, Сократ и др. в училищните книги, излизащи след буквара на Берон, са доказателство, че българите са открили нов мир — жизнерадостното светоусещане на античността¹. За да подкрепи своята теза, Гачев разглежда два разказа и сам признава, че в центъра им е разсъждението и моралът и че разсъдъчното съзнание, проявено в тях, се отнася високомерно към конкретността и чувствеността. А на стр. 94 Гачев констатира, че античният материал и в Рибния буквар се ограничава само до историята и философията — а от митологията и поезията Берон не взема нищо². Разсъдъчното и моралистично отношение към света, високомерието към конкретното и чувствеността не са ли доказателство за това, че жизнерадостното светоусещане на античността си остава чуждо за българите? И как би могло да бъде събудено то без познаването на гръцката митология и поезия — истинската му стихия, а само с античната философия и история? В България по това време не съществувала и класа, която би могла да бъде носител на това усещане. И най-богатите чорбаджии си остават всъщност загрижени за сметките си търговци, твърде ограничени в бита и нравите си както поради скоростното си издигане над широката народна маса, така и от условията в една лишена от политическа свобода страна.

Известна едностранчивост съзирам и в твърдението на автора на книгата, че отслабването на културното влияние на Русия през 40—50-те години на миналия век — резултат от „неумната николаевска дипломация“ е довело само до отрицателни последиства за духовното развитие на България. Принудена да усвоява с ускорени темпове общокултурния опит на европейската цивилизация,

България най-добре — според автора — могла да го възприема посредством Русия, която могла да ѝ го предаде в сбит, препариран вид, та да не става нужда българите да го възприемат от първа ръка, т. е. направо от западната европейска цивилизация. Възприемането на културата „от първа ръка“ не било полезно, според Гачев, за българите, защото те не възприемали най-добрите постижения на западната литература, а третостепенни; чрез „*Couurier d'Orient*“ прониквала в страната само френската булевардна журналистика¹. Би могло да се възрази следното: 1. В това време и от руската литература българите не възприемат най-добрите постижения; 2. Западното влияние не се изчерпва само с проникването на френската булевардна журналистика от „*Couurier d'Orient*“, защото от републиканска Франция (както самият Гачев изтъква на друго място) прониква и цялата радикално-буржоазна правна идеология, която от царска Русия не би могла да дойде в това време и 3. Тъй като по отношение на влиянието не може да съществува празно пространство, то през 40-те и 50-те години на XIX в., когато руското влияние намалява, засилва се влиянието на западните и балканските славяни, особено сърбите, които също така преживяват процеса на своето ускорено развитие и също могат да предадат на българите европейската цивилизация в сбит, от тях „препариран“ вид. А приемане на влияния от повече страни и повече източници винаги по-силно стимулира културното развитие на един народ и дава по-положителни резултати.

Във втората част от разглежданата книга, посветена на установяването в България на художествената литература *sensu stricto*, са поставени редица основни въпроси на литературознанието и то поставени и отчасти осветлени по новому от един литературовед — философ и съвременен мислещ човек. Ето защо тази част в още по-голяма степен заслужава да бъде прочетена от всеки, който се занимава с литература и литературна критика.

В заключение искам още веднъж да изтъкна, че концепцията на Гачев като теория е по-широка, по-обхватна, с по-голяма вместимост, отколкото нейното приложение на практика. Придържайки се към общата схема, авторът не винаги може да държи сметка за националното своеобразие на българския народ и неговата история и бит и понякога изпада в неизбежна може би при този род предимно теоретически трудове — едностранчивост. Това в никой случай не лишава от значение тази извънредно ценна и интересна книга.

Ванда Смоховска-Петрова

¹ Г. Д. Гачев, Ускоренное развитие литературы, стр. 93.

² Пак там, стр. 94.

¹ Там, стр. 134, 135.